

„Bośmy są tylko z klęczek znani...” Uwłaszczenie
chłopów pod zaborami

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: *Proklamacja o rozpoczęciu powstania z dnia 22 stycznia 1863 roku*, [w:] Contentplus.pl sp. z o.o.; licencja: CC BY 3.0.
- Źródło: *Lament chłopski*, [w:] *GORE – Pieśni buntu i niedoli XVI–XX w.*, utwór muzyczny zespołu R.U.T.A.
- Źródło: Tadeusz Nowak, *I co na niebie, i co jest na Ziemi (wybór poezji)*, [w:] *biblioteka.kijowski.pl*, Kraków 1995, s. 17.
- Źródło: Jan Słomka, *Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dziesięjszych*, [w:] *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych [...]*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, Warszawa 1983, s. 220–221.
- Źródło: Jan Szczepanik, *Czasy pańszczyźniane*, [w:] Ludwik Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*, Łódź 2002, s. 96.

„Bośmy są tylko z kłęczek znani...” Uwłaszczenie chłopów pod zaborami

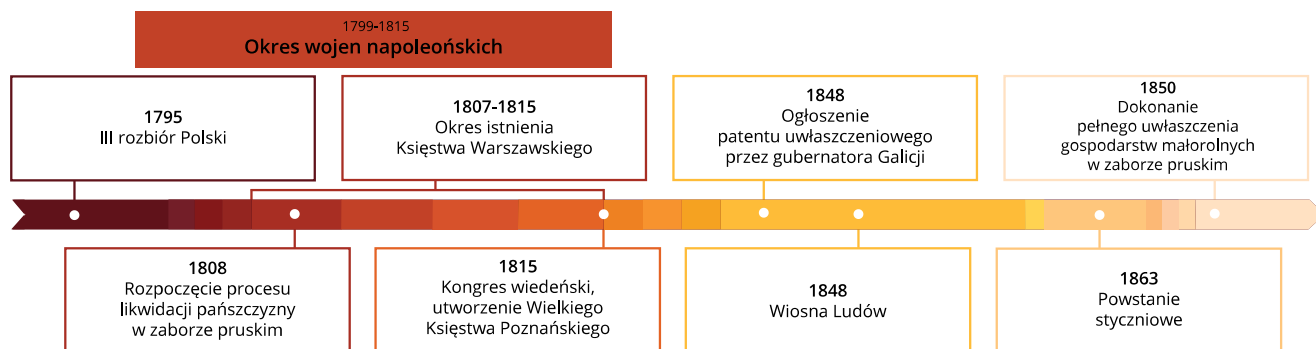
Adam Ciemnowski, *Żniwa*, 1897 r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

W polskiej pamięci zbiorowej prawda o zniewolonych chłopach wciąż jest wypychana na jej obrzeża, podobnie jak wiedza o procesie uwłaszczenia w XIX w. Tymczasem – choć zniesiono zależność osobistą chłopskich poddanych od ich panów – utrzymujący się do połowy stulecia brak chłopskiej własności ziemi był także rodzajem niewoli. Słowem, trudno o wiedzę ważniejszą niż ta o stawianiu się przez chłopów właścicielami gospodarstw, producentami rolnymi i wreszcie samodzielnymi obywatelami. Większość polskiego społeczeństwa jest przecież potomkami ludności wiejskiej.

Istnieje jeszcze jeden ważny powód, by wiedzieć więcej na temat uwłaszczenia. Przez dziesięciolecia polski chłop żył w przekonaniu, że całą posiadaną ziemię zawdzięcza łasce cesarzy i obcym narodowo urzędnikom. Czy tak było w istocie?

„Bośmy są tylko z kłęczek znani...”; źródło: Tadeusz Nowak, Wiersz *Mojego rodu gość*, w: *I co na niebie, i co na ziemi*, dostępny online: biblioteka.kijowski.pl

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Twoje cele

- Wyjaśnisz różnice w sytuacji chłopów w każdym z zaborów.
- Wykażesz, czy powszechne przekonanie o ciężkiej doli chłopów w XIX w., umacniane w literaturze pięknej i filmie, znajduje potwierdzenie w badaniach historycznych.
- Ocenisz różne mity i fakty związane ze sprawą chłopską.
- Będiesz sprawnie posługiwał się pojęciami związanymi z życiem chłopów, takimi jak poddaństwo, uwłaszczenie, pańszczyzna, sprzężaj, serwituty.

Przeczytaj

Trudne pożegnanie z pańszczyzną

Na początku XIX w. na chłopach nadal ciążyły liczne ciężary finansowe i obowiązki na rzecz panów i Kościoła katolickiego. Panujące stosunki patrymonialne sprawiały, że wciąż na porządku dziennym „była często stosowana przemoc fizyczna właścicieli ziemskich wobec ludności wiejskiej. Pańszczyzna była odbierana przez nią jako uciążliwy i niesprawiedliwy obowiązek. Kolejną bolączką była służba wojskowa. Chłopów powoływano do wojska na innych zasadach niż resztę ludności. Podlegali oni odmiennej procedurze sądowej, a w sprawach poddańczych – sądowi dziedzica.

Poeta i pisarz Tadeusz Nowak tak pisał o „chłopskim rodzie”:

((Tadeusz Nowak

I co na niebie, i co jest na Ziemi (wybór poezji)

Nas ustawiono zgiętych wpół
wzdłuż dróg, pałaców i plebanii
i skwar nas zda się w mosiądz wzuł,
bośmy są tylko z klęczek znani.

Źródło: Tadeusz Nowak, *I co na niebie, i co jest na Ziemi (wybór poezji)*, [w:] *biblioteka.kijowski.pl*, Kraków 1995, s. 17.

Stopniowe zmiany w sytuacji chłopów na ziemiach polskich w XIX w. rozpoczęły się wraz ze zniesieniem od 1807 r. poddaństwa osobistego, charakterystycznego dla realiów feudalizmu. Jednak nie oznaczało to automatycznego odejścia od pańszczyzny (renty odrobkowej), czyli przymusowej pracy chłopów na rzecz pana w zamian za możliwość użytkowania gospodarstwa. Powodem był brak własności ziemi, dotyczący większości ówczesnych chłopów zamieszkujących ziemie polskie, a także inne obszary Europy Środkowo-Wschodniej.

Pańszczyznę zastępował niekiedy czynsz albo okup pieniężny. Stopniowo – najszybciej w zaborze pruskim, po kilku dekadach w zaborze austriackim, a najpóźniej

Fotografia autorstwa Karola Beyera przedstawia gospodarza z Wilanowa w atelier stylizowanym na chatę wiejską, 1866 r. W oficjalnych dokumentach chłop – także sportretowany mieszkaniec Mazowsza

w rosyjskim – przeprowadzano **uwłaszczenie**, nazywane wówczas regulacją, polegające na przekazywaniu chłopom ziemi za długoletnie spłaty. Owo znoszenie feudalnych obciążeń na rzecz właścicieli ziemskich dokonało się w pełni dopiero w połowie stulecia, gdy nadano chłopom pełne prawa do posiadania gruntów. Wymagało to nie tylko odpowiedniej postawy władz, ale również szeregu kompromisów zawieranych z właścicielami ziemskimi. Warunki uwłaszczenia były różne w zależności od każdego z trzech rządów zaborczych.

– nadal pozostawał dla urzędnika rosyjskiego „krestianinem”, czyli chłopem. W zaborze rosyjskim bowiem każdy ze stanów był wyraźnie określany w dokumentacji mimo dokonujących się olbrzymich zmian społecznych. Inaczej było w zaborze pruskim i austriackim, gdzie formalnie nie zaznaczano przynależności do stanów niższych, a jedynie eksponowano przynależność do stanu szlacheckiego. Który element wystroju atelier fotograficznego wskazuje, że mamy do czynienia z epoką pouwłaszczeniowego kapitalizmu?

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna.

Zabór pruski: pierwszy na drodze do nowoczesności

W 1807 r. władze pruskie – pod presją zmian niesionych w tę część Europy przez rewolucyjną armię napoleońską – zniosły poddaństwo osobiste na Śląsku i Pomorzu. Najszybciej też spośród rządów zaborczych poszły one o krok dalej: rozpoczęły likwidację pańszczyzny, co miało związek z reformami uwłaszczeniowymi. Proces ten w zaborze pruskim rozpoczęto już w 1808 r. w dobrach państwowych, a w 1811 r. – w prywatnych. Nie objął on wówczas tej części ziem zaboru pruskiego, która w epoce napoleońskiej weszła w skład Księstwa Warszawskiego. Stało się tak dopiero gdy zostało włączone do Królestwa Prus w 1815 roku na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego.

W 1816 r. zasięg reformy ograniczono do tzw. gospodarstw **sprzężajnych**, czyli większych, odrabiających pańszczyznę własnym zaprzęgiem (parą wołów). Ziemie Wielkiego Księstwa Poznańskiego objęto reformami gospodarczymi od 1823 roku. Realizacja reform trwała prawie pół wieku. Odszkodowanie dziedzic otrzymywał w ziemi, rencie naturalnej lub pieniężnej, w gotówce a nawet w formie pańszczyzny, którą dopuszczono jeszcze na okres 24 lat. Regulacji dokonywano na podstawie umowy między obiema stronami transakcji.

Dezydery Chłapowski (1788-1879) w mundurze generalskim z okresu powstania listopadowego. Działacz gospodarczy i kulturalny, generał. Uczestniczył w kampanii napoleońskiej. W swoich dobrach przeprowadził uwłaszczenie chłopów już w latach 1823-1825. Za udział w powstaniu listopadowym trafił na dwa lata do więzienia. Napisał w tym czasie podręcznik rolnictwa.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Pałac Dezyderego Chłapowskiego. W 1813 r. Dezydery Chłapowski powrócił do rodzinnej Turwi na Wielkopolsce i objął mocno zadłużone gospodarstwo, z zamiarem jego unowocześnienia. Zerwał z trójpółówką i wprowadził płodozmian, założył wśród pól pasy ochronne z drzew, zastosował drenaż, wprowadził żelazne pługi, nowe rodzaje pasz i hodowlę owiec mięsno-wełnistych, sprowadził ze Szwajcarii krowy mleczne rasy szwyckiej, założył także cukrownię, gorzelnię, browar i olejarnię. Jak styl architektoniczny reprezentuje pałac? Jak myślisz, kiedy został wybudowany - na początku działalności Dezyderego Chłapowskiego czy może w latach późniejszych? Odpowiedź uzasadnij.

Źródło: Robert Rydwelski, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

Wraz z uwłaszczeniem władze pruskie dokonały likwidacji [serwitutów](#), czyli prawa do korzystania przez chłopów z lasów i pastwisk; przyznano je dworom. Uporządkowały także sprawy wspólnot gruntowych oraz dokonały komasacji, czyli scalenia rozdrobionych gruntów – dla sprawniejszego użytkowania przez właścicieli. Ostatecznie w 1850 r. rząd pruski dokonał pełnego uwłaszczenia wszystkich gospodarstw. Zdecydowano o tym na fali usuwania skutków Wiosny Ludów w Prusach, ponieważ w trakcie rewolucji w Niemczech w różnych częściach kraju dochodziło do wystąpień chłopskich, niekiedy bardzo gwałtownych.

W Poznańskim po przeprowadzeniu regulacji najbogatsi właściciele ziemscy posiadali łącznie 54 proc. areału ziemi. Na Pomorzu Zachodnim dziedzice znaleźli się w posiadaniu 2/3, a na Śląsku 1/3 ziemi chłopskiej. Pieniądze wypłacane ziemianom ułatwiały zaprowadzanie porządków kapitalistycznych na wsi: umożliwiały unowocześnianie gospodarstw, metod hodowli zwierząt i roślin, co z kolei zwiększało dochody płynące z tej formy uczestnictwa w handlu i gospodarce.

Pług przeciągany liną między dwoma lokomobilami w czasie orki. Lokomobile były to maszyny mobilne napędzane silnikiem parowym. Pługi parowe i lokomobile najszybciej na ziemiach polskich upowszechniły się w Wielkopolsce. Około 1882 r. stosowano je w blisko 35 gospodarstwach, w 1885 r. już w 131, a w ćwierć wieku później, około 1907 r. w 542. Większość pracowała w dużych gospodarstwach, liczących powyżej 500 ha. Mniejsze gospodarstwa mogły lokomobile i pługi parowe wypożyczać.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Rzeczpospolita Krakowska i zrewoltowana Galicja

Także na obszarze Rzeczypospolitej Krakowskiej (lecz nie w Galicji!) rząd w Wiedniu zniósł pańszczyznę, a większość wsi oczynszował, tj. zamienił obowiązek odrabiania pańszczyzny na możliwość spłacania przez chłopów zobowiązań wynikających z dzierżawy gospodarstw w pieniądzu zamiast pracy fizycznej. Nastąpiło to jeszcze u schyłku XVIII w. (w wyniku tzw. reform józefińskich – od imienia ówczesnego cesarza Józefa II). Tamtejsi chłopci uzyskali wolność osobistą w okresie Księstwa Warszawskiego, nadal jednak tylko dzierżawili ziemię. Zmiany prawa dotyczące własności miały przyjść dopiero w połowie XIX w.

((Jan Słomka

Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dziesięjszych

Z tego, co ja sam z dzieciństwa zapamiętałem, najważniejsze wsomnienie odnosi się do roku 1846, do tzw. rabacji galicyjskiej. Pamiętam, jak przez sen, jak ojciec mój wpadł do izby – a właśnie był u nas zabity wieprzek – i wołał do matki i babki: „Gotujta te wieprzowinę, niech dzieci jedzą i wszyscy, a reszta trza zakopać, bo rabacja idzie, to wszystko zabiorą, a i nas zabić mogą!”. Wtenczas cała

noc nie spaliśmy, tylko wszyscyśmy płakali, i był wielki strach w domu. Z późniejszych lat pamiętam dobrze, jak starsi opowiadali w domu i na różnych zabawach, że w owych dniach rabacji hrabia zwoływał gospodarzy ze wsi, należących do niego, i prosił, żeby byli razem z nim do obrony, jakby co wypadło. [...] Opowiadali starsi, że czerniawa należąca do rabacji szła od wsi do wsi i wszędzie zabierała chłopów ze sobą, i w ten sposób tworzyła sie boraz większa banda, a jakby nie chciał kto z nimi iść, to bili i zabijali. Ale w każdej wsi było dosyć takich, co chętnie do nich przystawali: jedni dla rabunku, inni chowali różne zemsty za pańszczyznę, a zreszta robiła swoje wódka, bo gdzie zdybali karczmę, to pili, co sie dało, a czego nie wypili, to po pijanemu rozbijali i wylewali.

Źródło: Jan Słomka, Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dzisiejszych, [w:] Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych [...], oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, Warszawa 1983, s. 220–221.

Na wsi galicyjskiej narastały konflikty między chłopami a ziemiaństwem związane z pańszczyzną i serwitutami, przyznanymi dworom. Najczęściej prowadziły one do licznych procesów sądowych. Początkowo władze austriackie stawiały po stronie dziedziców, ale kiedy ci po upadku powstania listopadowego w Królestwie Polskim coraz chętniej angażowali się w ruchy spiskowe, postanowiły wykorzystać przeciw nim zatargi z ludnością wiejską. W tym czasie chłopci coraz częściej podejmowali bardziej radykalne działania: napadali na dwory i dokonywali samosądów. W 1846 r. pogrom dworów objął całą środkową i część zachodniej Galicji ([rabacja](#)). Z tego powodu liberalna część szlachty galicyjskiej i przedstawiciele obozu demokratycznego wysunęli projekty reform agrarnych, ale zostały one odrzucone przez rząd w Wiedniu.

Władzom zaborczym zależało na uspokojeniu wsi i uprzedzeniu postępowej strony polskiej, dlatego gubernator Galicji Franz Stadion ogłosił w pośpiechu 22 kwietnia 1848 r. [patent](#) (akt prawny wydany przez cesarza) uwłaszczeniowy. Warunki w nim zawarte były dla wsi korzystne. Odszkodowanie dla właścicieli ziemskich płacić mieli w 1/3 chłopci, a resztę państwo i posiadacze ziemscy. W wyniku jednorazowej reformy w rękach wielkich właścicieli pozostały ponad 2/5 ogółu ziemi. Nie rozwiązano problemu serwitutów; wprowadzie patent z 1853 r. znosił je za odszkodowaniem, lecz tylko na żądanie stron konfliktu, co nie sprzyjało jego realizacji. W efekcie sprawa serwitutów jedynie podsyciała silny antagonizm między chłopami a dziedzicami.

Spóźnione Królestwo Polskie: wyścig o wdzięczność chłopów

W 1807 r. konstytucja Księstwa Warszawskiego nadała chłopom wolność osobistą. Królewski dekret grudniowy z tego samego roku pozbawił ich jednak praw do uprawianych gruntów. W praktyce chłopcy mogli kontynuować pracę przymusową lub porzucić wszystko i przenieść się do innego majątku albo do miasta. W Królestwie Polskim, które powstało na większości ziem byłego Księstwa Warszawskiego, wolność chłopska była więc faktem, ale brak własności chłopskiej sprawił, że stosunki poddańcze na wsi trwały nadal. W 1846 r. rząd carski – w reakcji na wydarzenia rabacji galicyjskiej w sąsiednim zaborze – wydał ukaz zabraniający **rugowania** chłopów posiadających ponad trzy **morgi** gruntu oraz powiększania ciężarów pańszczyźnianych. Te ostatnie zniesiono jednak dopiero w 1861 r.

W Królestwie Polskim polskie elity coraz wyraźniej zdawały sobie sprawę z konieczności przeprowadzenia reform społecznych. Wszak pozostałe obszary dawnej Rzeczypospolitej zostały już nimi objęte, niekiedy kilkadziesiąt lat wcześniej, a wsią targały liczne bunty i niepokoje, w trakcie których dochodziło do bojkotowania pańszczyzny. Część ziemiaństwa, głównie arystokracji, z prezesem Towarzystwa Rolniczego Andrzejem Zamoyskim na czele, rozwiązanie problemu widziała w zastąpieniu pańszczyzny czynszowaniem, bez naruszania własności ziemskiej. Średnia szlachta proponowała bardziej postępowy plan uwłaszczenia za odszkodowaniem, które pozwoliłoby zmodernizować majątki. Do włączenia chłopów w gospodarkę kapitalistyczną nawoływała burżuazja, jednak żadna z wymienionych grup nie chciała rewolucyjnych rozwiązań.

W 1861 r. ukazem carskim wprowadzono uwłaszczenie w Rosji i na ziemiach polskich włączonych bezpośrednio do państwa rosyjskiego (tzw. ziemie zabrane, czyli litewsko-ruskie, zachodnie gubernie Cesarstwa Rosyjskiego). Dopiero wówczas chłopcy zyskali wolność osobistą, utrzymano jednak szlachecką własność ziemi, dodatkowo odebrano chłopom część uprawianej przez nich ziemi, a nadziały dla nich były nieduże. Tamtejszych chłopów obciążono bezpośrednim wykupem przez płacenie czynszu (trwało to niekiedy kilkadziesiąt lat!) lub odrobienie pańszczyzny w ograniczonym wymiarze na rzecz dworu. W tym samym roku margrabia Aleksander Wielopolski doprowadził do wydania dekretów o zniesieniu pańszczyzny w Królestwie Polskim, a rok później – o całkowitym czynszowaniu wsi. Poprawiło to sytuację chłopów, choć jednocześnie nadal mogli być oni rugowani z ziemi, a ponadto zniesiono serwituty.

Grigorij Miasojedow, *Czytanie manifestu 1861 reformy uwłaszczeniowej Aleksandra II*, 1873 r. Jakie znaczenie dla chłopów mogła mieć decyzja o zniesieniu serwitutów?

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ostatecznie cała ziemia uprawiana przez chłopów przeszła na ich własność wskutek wybuchu powstania styczniowego w 1863 r. Jako pierwszy wydał – z inspiracji [stronnictwa czerwonych](#) – dekrety o natychmiastowym uwłaszczeniu powstańczy Rząd Narodowy (22 stycznia 1863 r.).

“ ***Proklamacja o rozpoczęciu powstania z dnia 22 stycznia 1863 roku***

Komitet Centralny jako tymczasowy Rząd Narodowy

W pierwszym zaraz dniu jawnego wystąpienia, w pierwszej chwili rozpoczęcia świętej walki, K.C.N ogłasza wszystkich synów Polski, bez różnicy wiary i rodu, pochodzenia i stanu wolnemi i równemi Obywatelami kraju. Ziemia, którą Lud rolniczy posiadał dotąd na prawach czynszu lub pańszczyzny, staje się od tej chwili bezwarunkową jego własnością.

Źródło: *Proklamacja o rozpoczęciu powstania z dnia 22 stycznia 1863 roku*, [w:] Contentplus.pl sp. z o.o.; licencja: CC BY 3.0.

Ziemiaństwu obiecywano odszkodowanie z funduszy państwowych. Chłopi bezrolni – pod warunkiem przystąpienia do powstania – mieli otrzymać trzymorgowe gospodarstwa z dóbr narodowych; obiecywano im także możliwość korzystania z serwitutowych praw do użytkowania pańskich lasów i pastwisk. Jednak wobec klęski powstania Rząd Narodowy nie zdołał przeprowadzić ostatecznego nadania ziemi chłopom.

Władze carskie przeprowadziły uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim na mocy dekretu cara Aleksandra II Romanowa „O uwłaszczeniu włościan w Królestwie Polskim” 2 marca 1864 roku. W żadnej innej części imperium rosyjskiego nie zaproponowano chłopom ziemi na tak dogodnych warunkach. Szlachcie odebrano nawet wpływ na samorząd wiejski. Z tej przyczyny reformy okazały się bardzo niekorzystne z punktu widzenia większej własności. Odszkodowanie za ziemię przyznaną chłopom wypłacano bowiem w rozciągniętych na lata transzach, do tego w papierach wartościowych, a nie w gotówce. Traciły one na wartości wprost proporcjonalnie do potrzeby ich zbycia, więc ziemiaństwu – dotkniętemu już represjami po upadku powstania – szybko zabrakło środków na modernizację. Efektem była wielka fala bankructw większych majątków ziemskich i migracja ich zubożałych właścicieli do miast. Ziemia w Królestwie Polskim stała się przedmiotem nasilonego obrotu, przyczyniła się do tego zarówno nieumiejętność nowoczesnego gospodarowania, jak i szeroko praktykowane podziały gospodarstw chłopskich (formalnie zakazane prawem).

Uwłaszczenie i co dalej?

Reformy uwłaszczeniowe dały chłopom ziemię i uwolniły ich z systemu pańszczyźnianego. Chłop stał się niezależnym od dworu właścicielem ziemi, a jego rodzina była wspólnotą produkcyjną. Mógł wreszcie dokupywać, sprzedawać i wydzierżawiać grunty. Te nowe możliwości przyniosły rosnące zróżnicowanie majątkowe wiejskiej społeczności. Zamożnych gospodarzy na wschodnich obszarach dawnej Rzeczypospolitej nazywano kułakami, w Polsce centralnej – gospodarzami lub [kmieciami](#), a na zachodzie – gburami. Najniżej w hierarchii ludności wiejskiej stali komornicy, mieszkający w cudzych chatach, pozbawieni ziemi i stałego zajęcia. Szukali jakiegokolwiek zajęcia, pracowali dorywczo z dnia na dzień w gospodarstwach bogatych chłopów i w folwarkach, służyli we dworach lub karczmach; najczęściej emigrowali. Parobków – bo tak ich nazywano – nie traktowano jako części społeczności, ale jako dodatek do gospodarstwa, podobnie jak narzędzia i zwierzęta gospodarskie. Pomiędzy tymi kategoriami mieścili się średniacy (właściciele średnich pod względem areалу gospodarstw) i [zagrodnicy](#), z własną chałupą, małym podwórkiem i niekiedy kawałkiem pola.

Józef Chełmoński, *Sprawa u wójta*, 1873 r. Reformy uwłaszczeniowe wprowadzały chłopski samorząd lokalny: gminy wiejskie i obieralnego przez mieszkańców wsi wójta. W ten sposób chłopci uczyli się procedur demokratycznych. Zwróć uwagę na godło wiszące nad drzwiami do chałupy, co przedstawiało?

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Uwłaszczony chłop po likwidacji pozostałości zależności feudalnych był skazany na siebie. Wcześniej mógł się udać po łaskę do dziedzica, natomiast po reformach agrarnych – jeśli miał kłopoty i potrzebował pomocy – nie miał już na kogo liczyć, poza kręgiem najbliższych. Uwłaszczenie otworzyło drogę do procesu indywidualizacji chłopów. Chłop musiał myśleć w kategoriach niezależnego producenta, a także obywatela.

W efekcie dość szybko, bo już po dwóch pokoleniach, zaczęła się rozpadać tradycyjna wspólnota wiejska, do tej pory bardzo zintegrowana. Współpraca straciła na znaczeniu; ważniejsze stało się wyprzedzenie sąsiadów oraz zadbanie o perspektywy i los własnych dzieci, ponieważ ilość ziemi z reguły była ograniczona. Odpowiedź była zazwyczaj jedna: kształcić się i gospodarować lepiej. Już nie „kij pański”, ale rynek kapitalistyczny sprawił, że konieczna okazała się zmiana sposobu myślenia o świecie. Nic dziwnego, że w pierwszych latach XX w. znacząco wzrósł odsetek chłopskiej młodzieży na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Jednak rewolucja, rozpoczęta procesami uwłaszczeniowymi, nie powiodła się w pełni, polskie miasta nie były bowiem w stanie wchłonąć całej nadwyżki chłopów, nie zdołała tego uczynić również emigracja. Dlatego już przed I wojną światową na polskiej wsi zaczęło narastać przeludnienie agrarne.

Kazimierz Alchimowicz, *Najem robotnika*, z 1893 r. Robotnicy rolni (lecz nie pracujący dorywczo parobkowicie) stanowili integralną część świata wiejskiego ze względu na sposób myślenia i bycia. Oznaczało to, że nie poczuwali się do żadnej solidarności z miejskimi proletariuszami. Najczęściej pracowali na folwarku, a mieszkali w tzw. czworakach, budynkach folwarcznych. Jakim terminem byli określani?

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Mit dobrych cesarzy

Akt zniesienia poddaństwa połączony z uwłaszczeniem na wsi odbierano (co było skutkiem umiejętnej propagandy) jako akt łaski władzy, a nie efekt złożonego procesu zmian. W Królestwie Polskim po uwłaszczeniu wzniesiono kilkadziesiąt pomników cara Aleksandra II. Uważano go za „wybawiciela chłopów”. Indoktrynacja prorosyjska odbywała się już na poziomie szkoły ludowej, w której dzieci uczono modlitw za cara i rodzinę carską. W zaborze austriackim cesarza od początku uznawano za tego, który reformę przeprowadził, ale mit dobrego cesarza rozwinął się tam stosunkowo późno – jego kulminacja przypadła na przełom XIX i XX w., gdy cesarz Franciszek Józef był już miłym starszym panem, a nie młodym i groźnym pacyfikatorem Wiosny Ludów.

Ingerencja urzędników cesarskich w stosunki między właścicielem a chłopem miała nie tyle poprawić dolę włościan, ile zwiększyć dochody skarbu państwa przez sprawniejsze ściąganie podatków. Chłopi, którzy byli do tej pory wykorzystywani i oszukiwani przez szlachtę, w urzędnikach cesarskich (chętnie wysłuchujących ich skarg) zaczęli upatrywać prawdziwych obrońców. Przychodzące na wieś za pośrednictwem urzędników cesarskie rozporządzenia przekonywały, że najjaśniejszy pan pamięta o swych chłopskich poddanych. Chłopi rozumieli również, że na świecie jest ktoś ważniejszy niż właściciel wsi. Mit dobrych cesarzy utrzymał się także po I wojnie światowej.

„Wybawca chłopów”.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Mocą decyzji którego z tych cesarzy wprowadzono uwłaszczenie chłopów? Uzasadnij odpowiedź. Poszukaj w internecie tekstów prawnych wprowadzających reformy z 1848 i 1864 r. Czy fakt, że formalnie taką decyzję podjął tylko jeden z nich, miał wpływ na szerzenie się mitu „dobrego cesarza” na ziemiach polskich? Uzasadnij odpowiedź.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

kmieć

(prasz. *kъmetъ* – naczelnik rodu, prawdopodobnie pochodzi od łac. *comes* – naczelnik, towarzysz) zamożny gospodarz

lamus

(niem. *Lehmhaus* – dom gliniany), budynek gospodarczy stawiany dawniej przy dworach

morga

(z niem. *Morgen* – poranek) dawna miara powierzchni gruntu

patent

(łac. (*littera*) *patens, patentis* – (list) otwarty), daw. nakaz, dokument urzędowy, rozporządzenie władcy; obecnie: nadanie wyłącznego prawa do czerpania korzyści z czegoś lub uprawniający do pełnienia określonej funkcji

patrymonializm

(łac. (*patrimonium*)) – ustrój polityczny charakterystyczny dla monarchii wczesnofeudalnych, w którym dziedziczny władca jest właścicielem całego państwa; tutaj forma stosunków społecznych, w których właściciel majątku ziemskiego traktuje swoje dobra jako dziedziczną własność i rozporządza nimi oraz zamieszkującą je ludnością według własnego uznania

rabacja

wystąpienie chłopów galicyjskich, które miało miejsce w 1846 r.; miało stłumić powstanie szlacheckie w Galicji

rugowanie

(z niem. *Rüge, rügen* – karcić, ganić) usuwanie chłopów z ziemi, wydziedziczenie z nieruchomości

serwituty

(z łac. *servitus* – służba) dawne prawo do korzystania z gruntów folwarcznych i chłopskich, przysługujące chłopom i dziedzicom

sprężaj

(z niem. *springen* – skakać; w pol. od *pręga, prążka* – smuga, pas i od czas. *prząc*) konie lub bydło zaprzęgane do konia lub pług

uwłaszczenie

(od słowa *własność*) nadanie chłopom ziemi na własność oraz zniesienie feudalnych obciążeń na rzecz panów

zagrodnik

(od łac. *hortulanus* – ogrodnik; także od słowa *zagroda*) chłop użytkujący jedynie własne obejście (zagrodę) i niewielką działkę roli, zobowiązany do pańszczyzny pieszej
stronnictwo czerwonych

w Królestwie Polskim grupa radykalnych działaczy demokratycznych, przeciwników „białych”; dążyli do wywołania powstania oraz zdecydowanych reform społecznych, m.in. uwłaszczenia chłopów bez odszkodowania z ich strony

Słowa kluczowe

pańszczyzna, uwłaszczenie, serwituty, chłopci, szlachta, powstanie styczniowe, reformy agrarne,

Bibliografia

A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000.

I. Ihnatowicz, *Spółeczeństwo polskie 1864–1914. Seria: Dzieje Narodu i Państwa Polskiego, t. III*, Warszawa 1988.

L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej oraz wybrane eseje*, Łódź 2002.

Encyklopedia szkolna. Historia, WSiP.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego. Zebrał i opracował Jakub Sawicki, T. II, Warszawa 1953.

Encyklopedia PWN on-line.

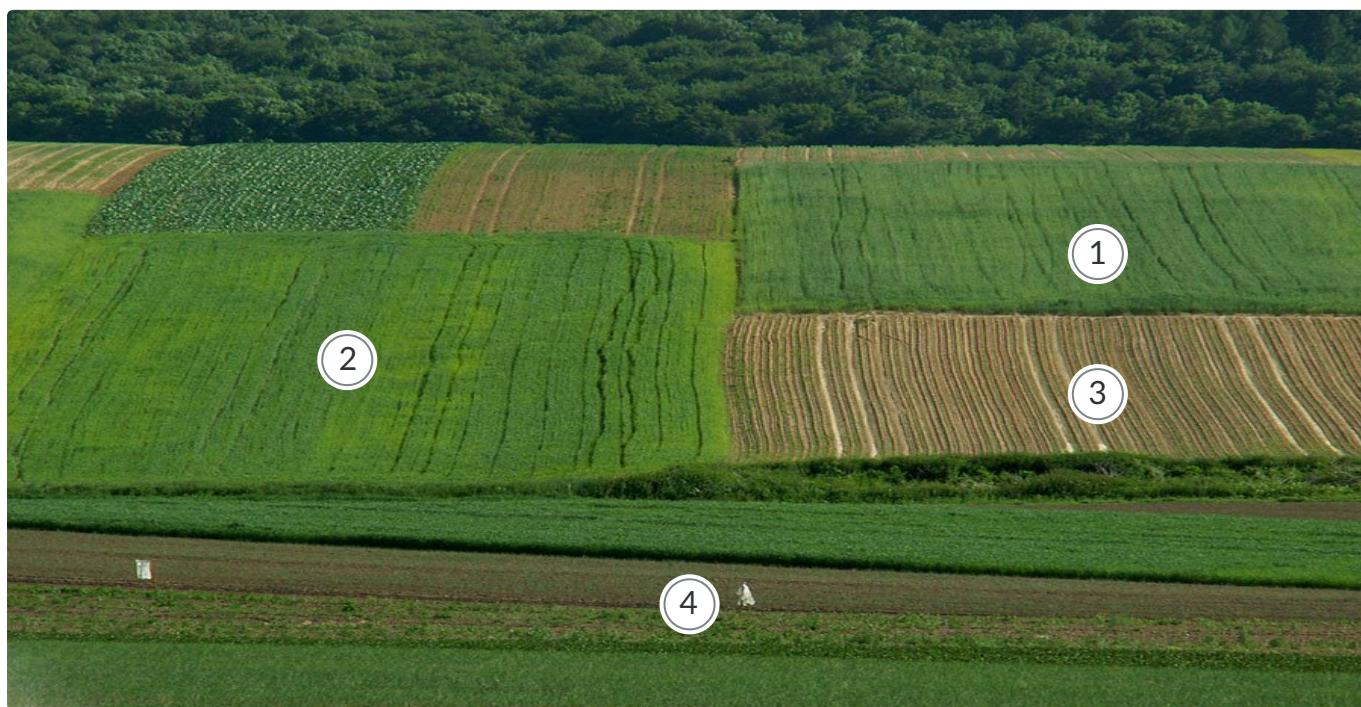
Schemat

Uwłaszczenie z chłopskiej perspektywy

Polecenie 1

Zapoznaj się z poniższym schematem. Który z modeli uwłaszczenia – zastosowany w zaborze pruskim, Królestwie Polskim czy Galicji – najbardziej sprzyjał unowocześnieniu gospodarstw chłopskich? Uzasadniając wybraną odpowiedź, zwróć szczególną uwagę na możliwość pozyskiwania przez chłopów środków finansowych na modernizację.

Twoja odpowiedź:

Źródło: Adam Wawarczyk, dostęp online: polskiekrajobrazy.pl, tylko do użytku edukacyjnego.

Polecenie 2

W Galicji po reformach uwłaszczeniowych największy odsetek stanowiły gospodarstwa małorolne o powierzchni między 2 a 5 ha. Jakie były konsekwencje społeczne takiego układu własności rolnej?

Tvoja odpowiedź:

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wskaż poprawne dokończenia zdań.

Uwłaszczenie chłopów oznacza...

- ☐ zakładanie szkół ludowych.
- ☐ nadanie im ziemi na własność.
- ☐ nadanie im wolności osobistej.
- ☐ odebranie im majątku.

Sprzężaj to...

- ☐ inne określenie czynszu płaconego przez chłopów.
- ☐ nakaz odrabiania pańszczyzny.
- ☐ zaprzęg chłopą wykorzystywany do odrabiania pańszczyzny.
- ☐ miara wielkości gospodarstwa chłopskiego.
- ☐ konie lub bydło zaprzężone do wozu lub pługą.

Serwituty to...

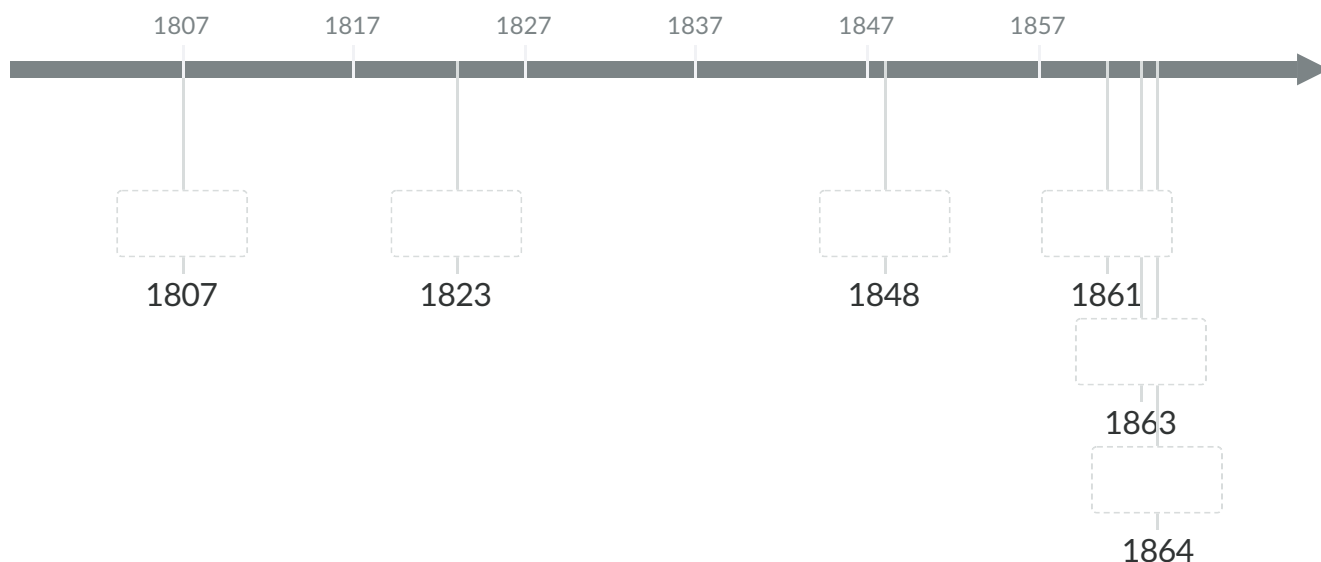
- ☐ przywilej duchowny.
- ☐ nakaz korzystania z gruntów folwarcznych przez chłopów.
- ☐ grunty folwarczne.
- ☐ prawo do korzystania z gruntów folwarcznych i chłopskich, przysługujące chłopom i dziedzicom.

☐ grunty chłopskie.

Ćwiczenie 2

Umieść podane fakty w odpowiednich miejscach na osi czasu.

1 Ukaz carski o uwłaszczeniu.

2 Dekret uwłaszczeniowy Rządu Narodowego.

3 Konstytucja Księstwa Warszawskiego nadaje wolność osobistą chłopom. Dekret grudniowy „zdejmuje chłopom kajdany wraz z butami”. Wolność osobista chłopów na Pomorzu i na Śląsku.

4 Uwłaszczenie w Galicji.

5 Uwłaszczenie na ziemiach zabranych. Zniesienie pańszczyzny w Królestwie Polskim.

6 Początek uwłaszczenia w Księstwie Poznańskim.

Przeczytaj fragmenty tekstów źródłowych, a następnie uzupełnij rubryki tabeli, przeciągając do nich odpowiednie elementy.

Tekst	Nazwa	Państwo
„Art. 1. Rolnicy po miastach i wsiach prywatnych osiedli, przynajmniej trzy morgi gruntu dla siebie obrabiający, dopóki obowiązki do nich przywiązane należycie wykonywać będą, używać mają na przyszłość zajmowanych obecnie gruntów i innych dogodności, a właściciele dóbr nie mogą ich samowolnie rugować ani odejmować i uszczuplać ich posiadłości, ani podwyższać ich obowiązków.”		Królestwo Polskie
„Art. 1. Grunta zostające w posiadaniu włościan (to jest osady włościańskie) lub w dobrach prywatnych najmiłościwiej rozdawanych (majorackich), jako też w dobrach instytucyjnych (różnych zakładów) i rządowych przechodzą na zupełną własność włościan w posiadaniu tych gruntów będących. [...] Art. 2. Od 15 kwietnia bieżącego [...] roku włościanie uwolnieni raz na zawsze od wszelkich bez wyłączenia powinności, jakimi na korzyść dziedziców obłożeni byli, jako to: pańszczyzny, od okupu w gotowiźnie, od osepów [danina w zbożu] od czynszu, danin itp. Wszelkie dochodzenie zaległości i niedoborów z powyżej zniesionych powinności ustaje [...].”		

Tekst	Nazwa	Państwo
„Art. 7. Jeżeli jednak gospodarstwa chłopskie są w posiadaniu dziedzicznym, dziedziczno-dzierżawczym lub dziedziczno-czynszowym, natenczas, zanim może być mowa o połączeniu lub jakiejś zmianie w przynależności do nich gruntów, musi najpierw wygasnąć prawo dotychczasowego posiadacza czy to przez sprzedaż gruntu na rzecz dominium dworskiego, czy na innej drodze prawem przewidzianej. [...] Art. 11. Z tą samą chwilą kończy się stosunek poddaństwa w odniesieniu do wszystkich włościan poddanych oraz ich żon i dzieci, którzy posiadają swoje gospodarstwa chłopskie dziedzicznie lub na prawie własności albo którzy posiadają je na prawach dziedziczno-czynszowych lub dziedziczno-dzierżawczych [...]”		
„[...] Zważywszy: że uwłaszczenie włościan pomimo ogólnej chęci kraju z powodu stawianych przez rząd najezdniczy przeszkód, dotąd do skutku nie doszło; – obok tego zważywszy: że oddanie gospodarzom rolnym na własność gruntów, dotąd przez nich tytułem czynszów, pańszczyzny lub innych obowiązków posiadanych, zmniejsza mienie dotychczasowych właścicieli, postanowił i stanowi: Art. 1. Wszelka własność ziemska [...] wraz z należnymi do niej ogrodami, zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi tudzież prawami i przywilejami do nich przywiązanymi, od daty niniejszego dekretu staje się wyłączną i dziedziczną dotychczasowego posiadacza własnością bez żadnych jakichkolwiek bądź obowiązków, danin pańszczyzny lub czynszu, z warunkiem jedynie spłacania przypadających z niej podatków i odbywania należytej służby krajowej.”		Królestwo Polskie

Dekret Centralnego Komitetu Narodowego jako Tymczasowego Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863 r.

Edykt dotyczący ułatwienia posiadania i swobodnego użytkowania własności ziemskiej, jak również osobistych stosunków mieszkańców wsi z 9 października 1807 r.

Prusy i zabór pruski

Ukaz o urządzeniu włościan z 2 marca 1864 r.

Galicja

Królestwo Polskie

Ukaz z 7 czerwca 1846 r. dotyczący urządzenia włościan

Patent cesarski o zniesieniu wszelkiej robocizny i innych powinności poddańczych z 17 kwietnia 1848 r.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego. Zebrał i opracował Jakub Sawicki, T. II, Warszawa 1953.

Ćwiczenie 4

Przełącznij na ilustrację te elementy chłopskiej doli, które odeszły w przeszłość wraz z likwidacją poddaństwa osobistego i zakończeniem procesu uwłaszczenia.

Ilustracja: Stanisław Maślowski, *Chłopi na wiejskiej drodze*, 1906 r.

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna.

Chłopska dola. Przeanalizuj fragment wspomnień i wskaż fragmenty potwierdzające występowanie pańszczyzny, nierówności majątkowe na wsi, zbiegostwo, stosowanie kar cielesnych. Podobnie potraktuj słowa utworu muzycznego.

Na podstawie uzyskanych informacji, a także informacji z ćwiczenia 4 scharakteryzuj bolączki stanu chłopskiego w XIX w. Czy uwłaszczenie pozwoliło w pełni im zaradzić?

Źródło A

((Jan Szczepanik

Czasy pańszczyźniane

Miałem 17 lat, kiedy zmarł mój ojciec w wieku 74 lat. Dobrze jeszcze pamiętam to, co mi opowiadał. Pan posiadał 3 tysiące morgów ziemi, 2 tysiące morgów lasu i tysiąc morgów łąk torfowych. W Brzeziu było sześciu kmieci, mających od 30–50 morgów ziemi do własnego odrabiania. Zagrodników mających po 15 morgów było siedmiu, reszta to byli chałupnicy. Odrabiali po 4 dni pańszczyzny w tygodniu, a jak pan rozkazał, to i więcej. [...] Za niedostarczenie na czas zaprzęgu czterokonnego chłop brał w lamusie 25 kijów. Bito za spóźnienie się do żniwa, a czas pracy w żniwa trwał od przedwschodu słońca do zachodu. Pewnego razu ojciec mój zasnął sobie. Biegł co sił, by stanąć w gromadzie, która szła na pańskie. A tu jedzie ekonom. Zobaczył, że ktoś się spóźnił. Zdało mu się z daleka, że to dziewczka. Tak, że zamiast ojca zwał bukiem z konia dziewczkę, która upadła nieprzytomna na ziemię, ojciec zaś wyszedł cało, bo go nie zdradzono. Ludzie często uciekali z domów. Żyją i tacy, co ich dziadkowie ze strachu wskakiwali do studni. Były i takie historie: w zimie przy 30 stopniach mrozu przychodzi karbowy z polowym i za karę wyjmują okna z domu. Dzieci płaczą, trzeba je brać do stajni, do bydła. Tak przesiedziały, póki gospodarz nie został ukarany kijami przez ekonoma. A potem trzeba jeszcze było paść do nóg i podziękować za karę.

Źródło B

“ *Lament chłopski*

Słyszycie, jakie teraz ciężkie lata,
które gnębią ludzi tego świata.
Gorzej nie jest człeku żadnemu
jako na wsi chłopkowi biednemu.
Bieda wielga jest pomiędzy ludem,
wielu ona często trzepi głodem.
Jeno chleba i soli dość mają,
twarogiem i maślanką się krzepią.
Jagły w mleku – te są bardzo rzadko,
dnia każdego są gajdoki* tylko,
knedle zasię, kluski, mięso, jaja
od wielkiego święta jeno mają.
Czeladź mruczy, kiedy więcej pracy,
cierpliwości kto przy tym nie straci.
A zapłatę musisz im całą dać,
choćbyś miał dniem i nocą orać.
Jak masz syna, co nie jest za mały,
przy tym zdrowy jest na ciele całym,
siłą ci go zabiorą w rekruty,
choćbyś chował go we wszystkie kąty.
A od panów byś darmo tego czekał,
aby rządca chłopu pofolgował.
Musi on czynsz i daniny złożyć,
choćby miał i w niebie się zadłużyć.
Nie wszystko da, co odeń żądają –
z biedakiem srodze ci poczynają.
Chłostą, kłódą i egzekucją,

tym wszystkim ci dookoła grożą.
Musimy ten krzyż nasz dalej nosić,
a z ufnością Pana Boga prosić,
aby dał nam po tym krzyżu naszym
wszystkiego dość tam, w raju niebieskim.

Źródło: *Lament chłopski*, [w:] *GORE – Pieśni buntu i niedoli XVI–XX w.*, utwór muzyczny zespołu R.U.T.A.

* gajdoki – ziemniaki

Źródło C

Aleksander Gierymski, *Trumna chłopska*, 1894 r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Tvoja odpowiedź

Ćwiczenie 6

Poszukaj informacji na temat pomnika przedstawionego na ilustracji. Następnie uzupełnij zamieszczoną niżej notatkę i odpowiedz na pytania.

Pomnik cara w Częstochowie, wzniesiony w 1899r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

27 kwietnia 1889 r., w przeddzień urodzin , na błoniach jasnogórskich w Częstochowie stanął wielki pomnik cara, sfinansowany z składek chłopów. Postać władcy o wysokości 3,5 metra została ukazana w płaszczu generalskim i w mundurze. Na czterech ścianach pomnika napisano inskrypcje w językach polskim i rosyjskim, informujące o zasługach cara . Dopiero 28 lat później, w czasie I wojny światowej, 20 kwietnia 1917 r., do Rady Miasta Częstochowy zgłoszony został wniosek o natychmiastowe usunięcie pomnika, co wkrótce nastąpiło.

przymusowych

Aleksandra II

dobrowolnych

Mikołaja I

dla szlachty

Aleksandra I

dla chłopów

Jakie wydarzenie upamiętniał ten zabytek? Jakie mogły być tego konsekwencje? Postaraj się wykorzystać następujące pojęcia: mit dobrego cesarza, polska świadomość narodowa, rusyfikacja, postawa chłopów wobec szlachty.

Przeanalizuj mapę i tabelę. Następnie uzupełnij dziennik.

1. Zbiory zbóż w trzech zaborach

Lata	Prowincje pruskie	Królestwo Polskie	Galicja
1878/82	387	413	244
1909/13	717	372	316

2. Zbiory ziemniaków w trzech zaborach

Lata	Prowincje pruskie	Królestwo Polskie	Galicja
1878/82	646	514	460
1909/13	1347	816	700

3. Rolnictwo w trzech zaborach w 1900 r.

Wskaźnik	Prowincje pruskie	Królestwo Polskie	Galicja
Nawozy – kg na ha	360	45	40
Zbiory z ha (rok 1850 = 100)	350	270	160
Produkcja zboża w kg na mieszkańca	586	223	111

Źródło: J. Łukasiewicz, *Drogi rozwoju rolnictwa, w: Polska XIX wieku. Państwo-społeczeństwo-kultura*, pod red. S. Kieniewicz, Warszawa 1982, s. 44.

Ziemie polskie w II połowie XIX w. Gospodarka i przemysł.

Źródło: Krystian Chariza i zespół, epodreczniki.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Który z zaborów okazał się największym beneficjentem reform uwłaszczeniowych?

Jakie inne, nieuwjęte na wykresach czynniki miały wpływ na przewagę w tej kwestii wskazanego przez ciebie zaboru?

Wyjaśnij różnice w zbiorach między Królestwem Polskim a Galicją. Wykorzystaj informacje uzyskane z książek i internetu.

Wspólnota wiejska w epoce przed uwłaszczeniem żyła w izolacji społecznej i światopoglądowej. Jak wynika z badań antropologicznych, najważniejszym kryterium obcości dla polskich chłopów były: „obcojęzyczność” (A), „nietutejszość” (czynnik terytorialny; B), reprezentowanie innego stanu niż chłopski (zawodu innego niż rolniczy; C) oraz – na końcu – inna wiara (religia; D).

Wśród podanych niżej postaci wybierz i przeciągnij na odpowiednie miejsce „swoich” i „obcych” dla polskiego chłopca w XIX w. Pierwsze miejsce na podium należy do „najbardziej swoich” (od 0,5 do 1,5 jednostek obcości), a trzecie miejsce do stosunkowo „najbardziej obcych” (4–5 jednostek obcości). Pozostali uplasują się na drugim miejscu (2–3,5 jednostek obcości). Wykorzystaj informacje zawarte w poniższej tabeli.

Postacie	Układ kryteriów	Suma „jednostek obcości”
chłop litewski ze wsi mieszanej	A	0,5
dziedzic miejscowy	C	2
dziedzic z innej wsi	B, C	4
ksiądz miejscowy	C	2
ksiądz z innej parafii	B, C	4

Postacie	Układ kryteriów	Suma „jednostek obcości”
rolnik miejscowy, należący do sekty	D	0,5
młynarz miejscowy	C	2
nietutejszy chłop ruski lub niemiecki	A, B, D	4
osadnik niemiecki, luteranin	A, D	1,5
osiadły Cygan, kowal lub muzykant	A, C, D	3,5
polski chłop z sąsiedniej wsi	B	3,5
rosyjski żołnierz	A, B, C, D	5
Tatar (muzułmanin) ze wsi mieszanych	A, D	1,5
wędrowny handlarz lub kowal cygański	A, B, C, D	5

Postacie	Układ kryteriów	Suma „jednostek obcości”
wędrownny kupiec żydowski	A, B, C, D	5
Żyd, karczmarz miejscowy	A, C, D	3,5

Ilustracja na podstawie: Józef Szermentowski, *Krajobraz wiejski*

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna.

Jak sądzisz, dzięki czemu chłopci zaczęli wychodzić z izolacji? Czy powyższe poglądy dotyczące swojskości/obcości miały charakter trwały? Uzasadnij odpowiedź.

Dla nauczyciela

Autor: Martyna Wojtowicz

Przedmiot: Historia

Temat: „Bośmy są tylko z klęzek znani...” Uwłaszczenie chłopów pod zaborami

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

Zakres podstawowy

XXXII. Powstanie styczniowe i jego następstwa. Uczeń:

4) przedstawia problem uwłaszczenia chłopów w zaborze rosyjskim oraz porównuje z procesem uwłaszczeniowym w pozostałych zaborach.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia różnice w sytuacji chłopów w każdym z zaborów;
- wykazuje, czy powszechne przekonanie o ciężkiej doli chłopów w XIX w., umacniane w literaturze pięknej i filmie, znajduje potwierdzenie w badaniach historycznych;
- ocenia różne mity i fakty związane ze sprawą chłopską.
- sprawnie posługuje się pojęciami związanymi z życiem chłopów, takimi jak poddaństwo, uwłaszczenie, pańszczyzna, sprzężaj, serwituty.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;
- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wstępna:

1. Nauczyciel poleca jednemu uczniowi lub uczennicy przeczytanie wyświetlonego tematu zajęć. Wspólnie ustalają kryteria sukcesu.
2. Nauczyciel inicjuje rozmowę wprowadzającą w temat lekcji.

Faza realizacyjna:

1. **Praca w grupach z treścią e-materiału.** Każda z nich opracowuje fragment materiału z sekcji „Przeczytaj”:
 - Grupa 1 i 5 – Trudne pożegnanie z pańszczyzną;
 - Grupa 2 i 6 – Zabór pruski: pierwszy na drodze do nowoczesności;
 - Grupa 3 i 7 – Rzeczpospolita Krakowska i zrewoltowana Galicja;
 - Grupa 4 i 8 – Spóźnione Królestwo Polskie: wyścig o wdzięczność chłopów.

Po zakończeniu pracy przedstawiciele zespołów prezentują przydzielone zagadnienie. Pozostali uczniowie sporządzają notatki, mogą zadawać pytania i weryfikować przedstawione informacje.

2. **Praca z multimedium („Schemat”).** Uczniowie na podstawie przeczytanego tekstu oraz informacji zawartych w medium w sekcji „Schemat” układają pytania do quizu dla innych grup. Nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na ilość poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub wybrany uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami z aktywności.

3. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Nauczyciel przechodzi do sekcji „Sprawdź się”. Zapowiada uczniom, że w kolejnym kroku będą rozwiązywać ćwiczenia 1-5 – od najprostszych do najtrudniejszych – i będą to robić wspólnie. Wybrana osoba czyta po kolei polecenia. Po każdym przeczytanym poleceniu nauczyciel daje uczniom określony czas na przygotowanie się, a następnie ochotnik udziela odpowiedzi. Reszta uczniów ustosunkowuje się do niej, proponując swoje pomysły. Nauczyciel w razie potrzeby koryguje odpowiedzi, dopowiada istotne informacje, udziela uczniom informacji zwrotnej.
4. Następne ćwiczenie nr 6 wyświetlone przez nauczyciela na tablicy uczniowie wykonują, pracując w parach. Podczas wspólnych dyskusji rozwiązują zadanie, następnie łączą się z inną parą i kontynuują swoją dyskusję, uzasadniając swój wybór.
5. Kolejne ćwiczenie nr 7 uczniowie wykonują indywidualnie. Nauczyciel kontroluje wskazywane przez uczniów odpowiedzi. Następnie uczniowie w parach dyskutują, porównując swoje odpowiedzi na forum klasy.

Faza podsumowująca:

1. Omówienie ewentualnych problemów z rozwiązaniem ćwiczeń i poleceń z sekcji „Sprawdź się”.
2. Jako podsumowanie lekcji: „Bośmy są tylko z kłeczek znani... Uwłaszczenie chłopów pod zaborami” nauczyciel może wykorzystać zdania do uzupełnienia, które uczniowie również zamieszczają w swoim portfolio: Przypomniałam/ łem sobie, że... Co było dla mnie łatwe... Czego się nauczyłam/łem... Co sprawiało mi trudność...
3. Na zakończenie nauczyciel dokonuje oceny pracy wylosowanej osoby.

Praca domowa:

1. Napisz streszczenie tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”.
2. Wykonaj ćwiczenie nr 8 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000.

I. Ihnatowicz, *Spółeczeństwo polskie 1864–1914*. Seria: *Dzieje Narodu i Państwa Polskiego*, t. 3, Warszawa 1988.

L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej oraz wybrane eseje*, Łódź 2002.

Encyklopedia szkolna. Historia, WSiP.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego, zebr. i oprac. J. Sawicki, t. 2, Warszawa 1953.

Encyklopedia PWN online.

Wskazówki metodyczne:

- Uczniowie na podstawie sekcji „Schemat” przygotowują prezentację multimedialną będącą podsumowaniem lekcji.